

Інвентар нематэрыяльнай культурнай спадчыны (НКС) Беларусі ўключае больш за 60 элементаў і пастаянна папаўняецца. Гэта абрады каляндарнага і сямейнага кола, разнастайныя рамёствы, промыслы, такія сакральныя звычаі, як ушанаванне крыніц, камянёў, дрэў, абразоў, свечак ды іншае. Каляндарныя абрады ў гэтым спісе, бадай, самыя яркія і запамінальныя, найбольш прыцягваюць увагу сваім глыбокім зместам і мастацкай формай. Створаныя ў сельскай абшчыне далёкімі продкамі, яны і ў наш час выконваюць сваю выхаваўчую ролю, даюць магчымасць праявіць творчыя здольнасці, вучаць шанаваць прыроду, жыць у суладдзі з ёю і паміж людзьмі.

Русалле ў аграгарадку Вялікі Бор Хойніцкага раёна мае статус нематэрыяльна-культурнай спадчыны.

Ушанаванне раслін у летніх абрадах

Узімку ў выглядзе карнавальных масак, традыцыйных спеваў і магических дзействаў.

абраднасці. У вёсцы Новае Палессе захаваліся абрад з ялінкай на Стрэчанне, а ў Тонежы — у абрадах...

статус НКС, бо ўзнаўляецца штогод на другі дзень Тройцы з мноствам прыгожых песень і

верхавінамі папарна, утвараючы такім чынам арку, праз якую праходзілі карагодам, а зверху

нхендж, арыентаваны на дзень летняга сонцастаяння (дарэчы, дзейнічае дагэтуль, што можна

ных дзеяў з'яўляюцца вобразы продкаў, якія заклікаюць у традыцыйных формах шанаваньня працавітых людзей, свой род, берагчы сямейныя традыцыі і звычаі. Вясной песнямі і карагодамі захавальнікі народных традыцый заклікаюць вясну і цёплае сонейка, каб яно сагрэла зямлю, чакаюць прылёту птушак і нагадваюць пра хуткае наступленне працы на зямлі. Росквіт прыроды сустракаюць новымі абрадамі, параўноўваючы тое, што адбываецца на зямлі, з перыядам росквіту чалавечага жыцця і клопатам пра будучы ўраджай, працяг роду. З інвентаром і ўсімі пытаньнямі па НКС можна азнаёміцца на сайце “Жывая спадчына Беларусі”, створанага пры падтрымцы UNESCO.

ЯЛІНКА Ў ТРАДЫЦЫЙНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

Звычай старажытных германцаў ушаноўваць на Новы год вечназялёную яліну зараз шырока распаўсюджаны. Беларусы таксама прынялі яго, хоць даўней на Каляды яліну не ссякалі і не ўпрыгожвалі, а рабілі саламянага павука (салома звязана з культам продкаў). У некаторых рэгіёнах яловыя галінкі і дрэўцы выкарыстоўваюцца і ў наш час. У пахавальнай абраднасці яны замацаваліся ў горадзе ў выглядзе рытуальнага вянка для памерлага — як яго абярэг ад нячыстай сілы і ўвасабленне Вялікага касмічнага шляху (Гусінай дарогі), сімвал ганаравання і завяршэння зямных спраў. На Усходнім Палессі, асабліва ў Лельчыцкім раёне, рэдкае для гэтага рэгіёна дрэва прысутнічае ў вясельнай

абрадзе загананых вясны “Чырарка” (абодва маюць статус НКС).

ВЯРБА ЗА ТЫДЗЕНЬ ПЕРАД ВЯЛІКАДНЁМ

Дрэва, якое расцвітае першым і з-за гэтага фігуруе ў вяснавага абрадах, гэта вярба. Ёю выганяюць першы раз кароў у поле, з ёю ідуць на засеўкі, бясплодныя жанчыны з'ядаюць пупышкі маладых галінак, каб нарадзіць дзіця. Сімвал жыццёвай моцы, плоднасці, вярба хутка прымаецца і расце, таму на Вербніцу ёю б'юць па плячах адзін аднаго, жадаючы: “Будзь здаровы, як вада, будзь багаты, як зямля!” Традыцыя падтрымліваецца царквой, а тэхналогія вырабу велікодных вербаў на Гродзеншчыне мае статус нематэрыяльнай культурнай каштоўнасці Беларусі.

КЛЁН, ЛІПА І БЯРОЗА НА ТРОЙЦУ

Сёмуха або Тройца ў многіх рэгіёнах лічыцца першым святам лета. Спрадвеку ў гэтую пару шанавалі маладую зеляніну дрэў — бярозы, ліпы, клён. Двор упрыгожвалі бярозкамі, вокны звонку і ў хаце — галінкамі ліпы і клёну, імі таксама ўпрыгожвалі Чырвоны кут і захоўвалі потым для лячэння хвароб. На Піншчыне і ў некаторых іншых рэгіёнах больш шанаваліся клён. Да яго дадавалі галінкі ліпы як сімвал жаночасці, дабрабыту, плоднасці.

У жывым бытаванні цяпер мала дзе захаваліся абрад “Ваджэння Куста”. Толькі ў аграгарадку Лобча Лунінецкага раёна Брэсцкай вобласці ён мае

звычай. Клянувае ліст у песнях сімвалізуе дзяўчыну, якая мусіць быць адарванай ад свайго роду і прадоўжыць род будучага мужа. Такі ж сімвал мае абвітая галінкамі клёну дзяўчына-Куста (галінкі клёну на ёй у перавёрнутым стане). Гатовая да шлюбу, дзяўчына-Куста абыходзіць вёску ў суправаджэнні сябровак, а ў тэкстах абрадавых песень спявачкі просяць благаславіць яе на самастойнае жыццё і адарыць: “На другі дзень Тройцы, пасля сёмай нядзелі да сплялі вяночка для маладой дзяўчыны. Мы ўплалі ў вяночак зелянькага клёну, навядземо Кустку да па сляу Лабяцкому”, “Трэба нашаму Кусту ніці-есці даці, ... з крынічкі вадзічкі, ...панчошкі, чаравічкі”.

СТРАЧАНАЯ ТРАДЫЦЫЯ

На жаль, звычаі і абрады кумлення на Сёмуху ў бярозавых гаях не захаваліся ў жывой традыцыі. Шкада, бо песні і карагоды, якія суправаджалі дзеянні дзяўчат, скіраваныя на ўмацаванне сяброўства (кумленне) і ўшанаванне дрэва, якое з'яўляецца сімвалам дзявоцтва, вельмі прыгожыя: “Пойдзем, дзеванькі, мы ў гай гуляць да заўём вянкi мы на ўсе святкі — на духаўскія, на пятроўскія. Ой, што дух-тройца — то і збор дзеўкам. Ай, не радуйся, зялёны дуб, не к табе ідзём вянкi віць. Ай, узрадуйся, белая бяроза, мы к табе ідзём вянкi віць”, “Ты радуйся, белая бяроза. К табе ідуць дзеўкі красныя, табе нясуць яешні смачныя”.

Бяроза — дрэва, звязанае з першапродкамі, выкарыстоўваецца дзяўчатамі падчас змены іх сацыяльнага статусу, калі яны ўжо гатовыя да самастойнага жыцця. Бярозкі яны звязвалі

ўпрыгожвалі вянкамі. Тут жаль бяроз, дзяўчаты частаваліся прынесенымі з сабой сырам, маслам, пяклі яешню і бліны. Праз тыдзень зноў ішлі ў гай, каб развіць бярозкі. У другасных формах звычай кумлення выкарыстоўваецца ў Паставах на фестывалі “Звіняць цымбалы і гармонік” і ў іншых месцах. Пераход у другасныя формы страчанага традыцыі для фарміравання нацыянальнай самасвядомасці — з'ява станоўчая. Важна толькі ведаць традыцыю і адэкватна ёю карыстацца, бо часам няведанне этнічнай культуры свайго народа выглядае недарэчна. Прыкладна, святам ураджаю ў нас лічацца Дажынкi — абрад заканчэння жніва ў полі, а пра сімвалічную народную назву Багач забыліся і не ўзгадваем.

ДУБ І КУПАЛЬСКІЯ КВЕТКІ

Купалле — пік лета, свята ў гонар летняга сонцастання, якое лічыцца сімвалам нацыянальнага адраджэння, знікла ў жывой традыцыі, як і абрад валачобніцтва на Вялікдзень. Яно адраджаецца апошнія гады ў другасных формах. Купалле — час шанавання дуба (Іваны і Мар'і надзяваюць у купальскую ноч вянкi з дубовых галінак) і купальскіх лекавых кветак, з якімі звязана мноства казак, легенд і паданняў. Некалі купальскіх песень ведалі столькі, што за ўсю ноч ніводная не паўтаралася. Эпіцэнтр традыцыі — Полацкі раён — мог бы захавць традыцыю хоць бы на возеры Янова, ажывіўшы ў купальскую ноч унікальную каменную абсерваторыю — стоў-

назіраць у купальскую ноч). Аднак ні аматарскія, ні самадзейныя полацкія гурты не імкнуцца да гэтага, хоць валодаюць рэгіянальнай спеўнай традыцыяй “уперахлест” — гэта антыфонныя спевы, калі кожны радок паўтараецца столькі разоў, колькі груп спявачак можа ўтварыцца, пры гэтым пачатак новага радка наслойваецца на канец папярэдняга. Таму ў купальскую ноч песні гучалі доўга, фантастычна прыгожа і далёка разносіліся па наваколлю з высокіх узгоркаў ля азёр або сярод палёў. Пры ўмове захавання ў гэтым месцы купальскіх абрадаў і звычайў (мясцовасць ператварылася амаль цалкам у дачны пасёлак) традыцыя магла б мець статус нематэрыяльнай культурнай каштоўнасці.

Вельмі доўга яе вывучалі ў экспедыцыях Таццяна Пладунова і Вячаслаў Калацэй, распаўсюдзілі праз сваіх студэнтаў кафедры этналогіі і фальклору па ўсёй Беларусі, і зараз полацкія купальскія песні спяваюць усе аматарскія маладзёжныя гурты. Студэнцкае этнаграфічнае таварыства літаральна прымусам прыцягвала самадзейныя калектывы вёскі Багатырскае на гару Таўкачоўку ля вёскі Свяціца, каб разам справіць Купалле і праспяваць песні ў мясцовай традыцыі, аднак гэты гурт арыентаваны на сцэнічныя формы, і яго ўдзельнікі так і не адчулі характава і глыбокага сэнсу купальскай традыцыі.

ЦІ ТРАДЫЦЫЯ, КАЛІ З ІНШАГА РЭГІЁНА?

У 2009 годзе мне разам са Святланай Клепікавай удалося назіраць Купалле са спальван-

Такі ж статус мае і абрад ваджэння Кусты ў аграгарадку Лобча Лунінецкага раёна Брэсцкай вобласці.

юць перад ёй шапкі. Калі такой пары не знаходзіцца, звязваюць дзвюх дзяўчат-сябровак. Унікальнае ўвасабленне Русалкі, захаванне абраду з традыцыйнымі песнямі і звычаямі, удзел у ім моладзі пад кіраўніцтвам дырэктара мясцовага дома культуры Валянціны Аверчанка, безумоўна, вартае статусу НКС. Гэта залежыць толькі ад раённых улад, якія павінны аформіць дакументы і ўзяць на сябе абавязкі па захаванні абраду, забяспечыць яго пераемнасць.

ПРАБЛЕМЫ ПЕРАЕМНАСЦІ ТРАДЫЦЫЙ

Амаль усе абрады гадавога кола ўключаюць песні, ігру на музычных інструментах, вусныя формы фальклору, неабходнасць майстраваць пэўную аtryбутыку, касцюмы, гатаваць

у іх развіваўся музычны слых. Потым самі спрабавалі далучацца да дарослых. Прыкладна ў тым узросце, у якім зараз дзеці ідуць у школу, дзяўчынкі пачыналі вучыцца прасці на вячорках-папрадках, і пры гэтым яшчэ і вучыліся спяваць, слухалі казкі, легенды, прыказкі, прымаўкі, загадкі. Трэба дадаць, што было шмат гульніў з выкарыстаннем вусных форм і аtryбутаў з прыродных матэрыялаў. Многія культуротнікі, за што ім нізкі паклон, актыўна працуюць з дзецьмі, далучаюць іх да сваіх рэгіянальных народных традыцый. Але гэта ў асноўным у сельскай мясцовасці. У гарадах мастацкае развіццё дзяцей каштуе бацькам нямалых сродкаў. Так быць не павінна. Усе дзеці маюць права на развіццё сваіх творчых здольнасцяў, і найперш на аснове этнічнай культуры, права атрымліваць веды пра свой родны край, сваю малую радзіму. Такое выхаванне павінна забяспечыць школа.

У Мінску ёсць ужо шматгадовы вопыт працы з дзецьмі на аснове фальклорна-этнаграфічнай дзейнасці, пераймання народных традыцый, фальклору і рамёстваў вусным шляхам. Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь і адміністрацыя Кастрычніцкага раёна сталіцы пайшла насустрач памкненням этнахарэографа Міколы Козенкі арганізаваць сістэматычную працу па этнавыхаванні дзяцей

А таксама абрад ваджэння Кусты ў вёсцы Жолкіна Пінскага раёна.

нем і далейшым патапленнем лялькі-Купалкі, якая сімвалізуе ведзьму, у аграгарадку Хаціслаў Маларыцкага раёна Брэсцкай вобласці, на самай мяжы з Украінай. Выдатны дарослы гурт “Хаціславяне”, дзіцячы клуб аматараў фальклору “Вясковая табала”, аўтэнтычныя вельмі прыгожыя і багата аздобленыя арнамантам тканыя строі, якія захаваліся ў мясцовым доме культуры, выкарыстоўваюцца ў сцэнічных формах і традыцыйных абрадах, адметны купальскі абрад — усё гэта, здавалася б, заслугоўвае таго, каб надаць Купаллю ў Хаціславе статус НКС. Але апытванне мясцовых спявачак выявіла, што купальскія песні ў выкананні гэтых калектываў развучаны з дапамогай дырэктара Дома культуры, выдатнага кіраўніка і спявачкі, якая шмат гадоў шчыруе тут на ніве культуры. Сама яна родам з суседняга раёна Украіны, і купальскія мелодыі яе радзімы адзначаюцца ад мясцовых, хоць тэксты ў асноўным аднолькавыя. Таму наданне статусу гэтай купальскай традыцыі немагчыма.

Яшчэ што нас вельмі засмуціла — пачынаючы прыкладна з таго года не толькі ў Хаціславе, але і паўсюдна ў нашай краіне МНС стала забараняць паленне вогнішчаў у купальскую ноч,

а раённыя ўлады — абмяжоўваць час правядзення свята да 21 — 22 гадзін. Ніколі я не чула, каб былі пажары пасля Купалля ў Беларусі або каб гэтае свята спраўлялі каля сельскіх клубаў і ўвогуле ў вёсцы. Такія адносіны да народных традыцый даюць падставу для трывогі адносна іх захавання ў нашай краіне. Таму вельмі хацелася б пабудзіць да абмеркавання гэтай праблемы сельскіх і гарадскіх работнікаў культуры. Сітуацыю трохі выправіла святкаванне Купалля ў Александрый пры падтрымцы Прэзідэнта краіны, за што варта выказаць вялікую падзяку ініцыятарам і арганізатарам.

РУСАЛКУ АПРАНАЮЦЬ, ЯК КУСТ

Нельга не заўважыць, што вобраз Купалкі, Русалкі і Кусты, які выяўляецца ў розную пару і ў розных абрадах на Беларусі, падобны. І перш за ўсё гэта выяўляецца ў тым, як апранаюць гэты персанаж.

Русалле або Провады Русалкі ў жыта былі ў тых рэгіёнах, дзе ніколі не святкавалі Купалле. Жывая традыцыя захавалася ў аграгарадку Вялікі Бор Хойніцкага раёна і мае статус НКС. Пасля абраду са скокамі праз вогнішча адзенне русалкі з клёну і вянок з хмелю, галінак ліпы

і садовых кветак разрываюць, і кожная жанчына стараецца ўхапіць хоць лісцік, каб кінуць на свае грады дзеля забеспячэння добрага ўраджаю.

У аграгарадку Усохская Буда Добрушкага раёна русалку сімвалізуюць хлопец і дзяўчына, якія маюць намер хутка ўзяць шлюб. Іх звязваюць разам вяроўкай і абвешваюць кляновымі галінкамі, як Куст на Піншчыне, затым вядуць па вуліцы праз усё паселішча да жытнёвага поля. Мясцовыя жыхары сустракаюць такую Русалку ля сваіх варот, мужчыны здыма-

абрадавыя стравы, захоўваюць пэўны час і месца правядзення дзеянняў. Дзеля таго, каб усё назапашанае вякамі не згубілася з часам, каб аднаўляліся страчаныя элементы, патрэбна планамерна арганізаваная праца, вучоба, якая забяспечыць захаванне і пераемнасць традыцый. Самае складанае ў гэтым працэсе — навучанне спевам.

Раней у вясковым асяроддзі спевы гучалі пастаянна — не толькі ў святочныя дні, а і ў штодзённым жыцці. Дзеці слухалі, як спяваюць дарослыя, запаміналі словы і мелодыі, пры гэтым

ла створана Рэспубліканская апорная метадычная пляцоўка “Традыцыйная культура і моладзь” з праграмай дзейнасці на 2015 — 2020 гады. Яна арыентаваная на дзяржаўную палітыку ў сферы адукацыі, культуры і выхавання моладзі.

А што албываецца ў наш час у школах? Насельніцтва краіны стала пераважна гарадскім, натуральная пераемнасць народных мастацкіх традыцый амаль паўсюдна страчана. Ліквідавалі ўрокі спеваў, ручной працы для дзяўчынак і дамаводства для дзяўчынак. Перапынкі не выкарыстоўваюцца для рухомай гульні, з-за чаго дзеці змалку растуць хільмі і не ўмеюць сябе самастойна заняць у вольны час. Мала гурткаў мастацкай творчасці. Калі мы як народ хочам захаваць сваю этнічную культуру (а гэта і ёсць нематэрыяльная культурная спадчына), трэба сур’ёзна перагледзець школьныя праграмы і ўсю сістэму выхавання, даўшы дзецям не толькі неабходны ім у самастойным жыцці веды і навыкі, але і мастацкія каштоўнасці народа, зацікавіць мясцовым краязнаўствам. Толькі тады яны вырастуць культурнымі людзьмі, якія будуць ведаць найперш сваё, будуць спяваць свае песні, ведаць народныя танцы і музыку. Стаўшы дарослымі, яны навучаць сваіх дзяцей калыханкам, якія чулі змалку, будуць расказваць казкі і гуляць з імі ў тыя гульні, якія карысныя для іх фізічнага і духоўнага здароўя.

Рэгіна ГАМЗОВІЧ,
грамадскі эксперт у галіне
нематэрыяльнай культурнай
спадчыны Беларусі